

KRZYSZTOF STOPKA

 <https://orcid.org/0000-0003-4971-2650>

INSTYTUT HISTORII
UNIwersYTET JAGIELLOŃSKI

**WYSTAWA „KOBIECY POD ZNAKIEM KRZYŻA. ORMIANŚKIE
BENEDYKTYNKI ZE LWOWA I ICH DUCHOWOŚĆ”,
KRAKÓW, MUZEUM UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO,
13 SIERNIA– 12 LISTOPADA 2022 ROKU**

Abstrakt: Recenzent omawia wystawę poświęconą konwentowi benedyktynek obrządku ormiańskiego we Lwowie, istniejącemu od schyłku XVII do XX wieku, którą zorganizowało Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 2022 roku, gromadząc eksponaty własne, licznych konwentów katolickich, Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, a także bibliotek i muzeów polskich.

Słowa kluczowe: Ormianie polscy, benedyktyнки, obrządek ormiańskokatolicki, Lwów, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wystawa w Collegium Maius, najstarszym budynku Uniwersytetu Jagiellońskiego, miała na celu prezentację unikatowej kultury duchowej żeńskiej wspólnoty mniszej, która powstała na przełomie wieków XVII i XVIII we Lwowie wśród tamtejszych Ormian. Ilustrowała dziedzictwo kulturowe jednej z najbardziej aktywnych mniejszości narodowych w dawnej Polsce i udział kobiet w jego wytworzeniu. Klasztor benedyktynek ormiańskich istniał od schyłku XVII wieku do 1946 roku przy katedrze ormiańskiej we Lwowie, a obecnie jego tradycje kontynuuje wspólnota benedyktynek łacińskich w Wołowie na Dolnym Śląsku. Współorganizatorami wystawy były Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Maius (dalej: MUJ) oraz Ośrodek Badań nad Kulturą Ormiańską w Polsce (dalej: OBKOP) Polskiej Akademii Umiejętności. Eksponaty pochodziły ze zbiorów Muzeum UJ, Opactwa Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie, Opactwa

Sióstr Benedyktynek w Staniątkach, Klasztoru Sióstr Benedyktynek w Wołowie, Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie (dalej: FKIDOP), Muzeum Narodowego w Warszawie, Archiwum i Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu, Biblioteki Książąt Czartoryskich, Muzeum Narodowego w Krakowie, Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Klasztoru Ojców Zmartwychwstańców w Krakowie, Klasztoru Ojców Dominikanów w Krakowie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Archiwum Narodowego w Krakowie. Autorami koncepcji wystawy byli: Joanna Sławińska, Jolanta Pollesch (obie z MUJ) oraz Andrzej A. Zięba (z OBKOP).

Historia mniszek ormiańskich w Polsce sięga późnego średniowiecza, czyli XIV-wiecznych początków diaspory ormiańskiej w Królestwie Polskim. Była ona wieloetapowa. Zakonnice tradycji starormiańskiej żyły w trzech klasztorach: lwowskim, kamienieckim i jazłowieckim. W języku dawnej Polski nazywane były dewotkami. Naśladowały starormiańskie wzorce monastycyzmu żeńskiego, poznawane dzięki licznym pielgrzymkom Ormian polskich do Jerozolimy, gdzie znajdował się największy klasztor mniszek ormiańskich. Wybitnymi przedstawicielkami tego okresu były w wieku XVII dwie diakonisy: Rypsima Spendowska z Jazłowca i Maria Bohosówna z Kamieńca Podolskiego. Drugi etap to siostry św. Rypsomy, zgromadzenie już katolickie, które powstało we Lwowie w latach 80. i 90. XVII wieku. Utworzyły je mniszki głównie z Kamieńca i Jazłowca, które schroniły się we Lwowie po zajęciu ich rodzinnego Podola przez Turcję. W tym czasie Kościół ormiański w Królestwie Polskim pozostawał już w unii z Kościołem rzymskim. Gdy większość zakonnice św. Rypsomy wybrała dla siebie regułę benedyktyńską w zreformowanej wersji chełmińskiej, rozpoczął się etap trzeci – formowanie zgromadzenia panien benedyktynek obrządku ormiańskokatolickiego, dokonujący się pod kierunkiem ksieni benedyktynek łacińskich z klasztoru Wszystkich Świętych na Przedmieściu Krakowskim Lwowa. Czas formacji zakończył się w 1701 roku, gdy benedyktynki ormiańskie wybrały swą pierwszą ksienią – Mariannę Ksawerę Nersesowiczównę, siostrę ormiańskiego biskupa administrującego diecezją lwowską tego rytu. Nie wszystkie mniszki św. Rypsomy poszły tą drogą, klasztor rypsymianek wygasł dopiero na początku XVIII wieku z braku powołań. W miastach prowincjonalnych (Kamieniec Podolski, Stanisławów) mniszki ormiańskie dawnego obyczaju (tzw. dewotki) przetrwały aż do schyłku tego stulecia.

Klasztor lwowski przetrwał wiele kataklizmów wojennych i losowych, lecz rozwijał się świetnie w wieku XVIII, zyskując wysoki prestiż społeczny. Wydarzenia te doprowadziły jednak do zniszczenia pamiątek po przeszłości zgromadzenia – jego archiwum, biblioteki i pierwotnego wyposażenia. Organizatorzy wystawy mieli do dyspozycji tylko okruchy tej przeszłości, nieliczne artefakty pieczołowicie zbierane w wielu miejscach. Najdalszy (rękopiśmienny śpiewnik siostry Antoniny Grzegorzewiczówny)¹ odnalazł się aż w Jerozolimie.

---

¹ Zob. o nim osobny artykuł w niniejszym roczniku „Lehahayer” [przyp. red.].

Szczupłość miejsca w Collegium Maius pozwalała zresztą na jedynie zaznaczenie niektórych wątków dziedzictwa benedyktynek ormiańskich.

Przedmioty zebrane w pierwszej salce miały za zadanie zilustrować zagadnienia ogólne: rodowód historyczny diaspory ormiańskiej w Polsce (sygnalizowały je między innymi dyplomy pierwszych przywilejów nadanych Ormianom w Polsce przez królów Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełłę) oraz starożytną metrykę chrześcijaństwa ormiańskiego w dawnej ojczyźnie i jego losy w Polsce (pokazano oryginalne księgi liturgiczne, faksymile królewskiego ewangeliarza ze Skewry, artefakty przedstawiające katedrę lwowską). W wielkim skrócie ta część wystawy pokazywała wielorakość źródeł religijności polskich Ormian – teologię i liturgię starożytnego Kościoła (ewangeliarze), ludową pobożność orientalną (talizman ormiański ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej), staropolską obrzędowość religijną (portret trumienny Ormianina polskiego ze zbiorów MUJ). Z kolei wizerunek Jana Jaśkiewicza, profesora Szkoły Głównej Koronnej (przełom XVIII i XIX wieku, także ze zbiorów MUJ) przypominał fakt, że wielu studentów uniwersytetu krakowskiego, a także niektórzy profesorowie (od Macieja Brockiego z przełomu XVI i XVII wieku, poprzez Jaśkiewicza i współczesnego mu Wartana czyli Waleriana Bogdanowicza, po dzisiejszych, Jerzego Michalewicza i Armena Edigariana) było pochodzenia ormiańskiego. Ci z poprzednich wieków zaś mieli siostry, ciotki, kuzynki w konwencie benedyktynek ormiańskich. Uzasadnia to poniekąd decyzję o zorganizowaniu wystawy ormiańskiej w muzeum uniwersyteckim, a warto jeszcze dodać, że Ormianie polscy, podobnie jak krakowski uniwersytet, są fundacją tego samego władcy – Kazimierza Wielkiego, który wydał pierwsze przywileje zarówno wspólnocie ormiańskiej, jak i uniwersyteckiej.

Druga salka wystawowa zdominowana została przez wielki obraz Józefa Brandta pt. „Modlitwa w stepie” ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Dzieło to, powstałe u schyłku wieku XIX, ukazuje scenę wygnania Ormian przez Turków z Kamieńca Podolskiego po zajęciu miasta w 1672 roku. Mniszki ormiańskie towarzyszyły wówczas swej wspólnoty w drodze przez stepy ukraińskie na wybrzeże Morza Czarnego, a potem drogą morską do Filibe (dzisiejsze Płowdiw w Bułgarii), skąd wróciły, aby we Lwowie przekształcić się w benedyktyнки. Obraz przedstawia nocną modlitwę przed obrazem Matki Boskiej z ormiańskiego kościoła św. Mikołaja w Kamieńcu. Artysta, umieszczając sylwetki mniszek adorujące święty wizerunek w centrum swego dzieła, chciał wzorować się na strojach benedyktynek lwowskich. W tym celu poprosił o fotografie ich księń (do dziś zdjęcia te przetrwały w jego archiwum osobistym). Dzieło Brandta oddaje jeszcze jedną funkcję pamięci o ormiańskich benedyktynkach ze Lwowa. Są one elementem polskiego mitu Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. W tej samej sali zgromadzone zostały także maryjne obrazy i inne pamiątki po konwencie lwowskim (z klasztoru benedyktynek w Wołowie) oraz relikwiarz św. Rypsymy (z FKIDOP), jego patronki, ilustrujący kult świętej męczennicy z początków chrześcijaństwa w Armenii (schyłek III-początek IV wieku).

Sala trzecia stała się niezwykle galerią portretów księń klasztoru ormiańskiego. Dzieła te to cenny zabytek polskiej sztuki kresowej. Tworzone od XVIII do początków XX wieku, wywiezione po drugiej wojnie światowej przez zakonnice do Polski, przechowywane przez blisko siedem dziesięcioleci częściowo w formie zrolowanych płócien na strychu, a częściowo wiszące na ścianach klasztoru św. Józefa w Wołowie, dopiero w ostatnich latach wydobyte z zapomnienia i troskliwie odrestaurowane w MUJ (przez główną konserwator Joannę Pollesch) są dziś własnością FKIDOP. Przekazanie przez siostry wołowskie pamiątek po czasach lwowskich było motywowane tym, że fundacja, założona przez kard. Józefa Glempa, działająca dziś pod patronatem kard. Kazimierza Nycza, zbiera i opiekuje się historycznym dziedzictwem Kościoła ormiańskokatolickiego w Polsce – księgami i paramentami liturgicznymi, obrazami, rękopisami, starodrukami i dokumentami. Portrety, przechowywane jako cenny spadek po historii, stały się słusznym powodem dla badań historyczno-artystycznych (Joanny Sławińskiej i Andrzeja A. Zięby) oraz konserwatorskich (Jolanty Pollesch), a w ich efekcie – wystawy o ciekawym fenomenie ormiańsko-polskiej pobożności kresowej².

Portrety są malowidłami olejnymi na płótnie dużych rozmiarów, w większości niewiadomego autorstwa. Znane są nazwiska twórców tylko trzech ostatnich obrazów: Jana Piotra Łuczyńskiego, Ludomira Koehlera i Janusza Rybałtowskiego. Przedstawiają one jedenaście księń. Są to: Marianna Ksawera Nersesowiczówna (ok. 1625-1710), księni w latach 1701-1710, Helena Fortunata Spendowska (ok. 1669-1751), księni w latach 1710-1751, Magdalena Benedykta Manczukiewiczówna (1690-1757), księni w latach 1751-1757, Marianna Alojza Augustynowiczówna (1696-1772), księni w latach 1757-1772, Magdalena Rypsyma Matiaszewiczówna (1707-1789), księni w latach 1772-1789, Gertruda Ksawera Kirkorowiczówna Teodorowiczówna (1732-1796), księni w latach 1791-1796, Barbara Weronika Piramowiczówna (ok. 1744-1827), księni w latach 1796-1827, Marianna Anna Kolumba Nedejówna (1758-1835), księni w latach 1827-1835, Anna Ludwika Krzysztofowiczówna (1781-1843), księni w latach 1839-1843, Rozalia Antonina Kajetana Popowiczówna Sarkisiewiczówna (1805-1893), księni w latach 1845-1893, i Joanna Alojza Janowiczówna (1850-1927), księni w latach 1895-1927. W tej właśnie kolejności ujawnia się rytm zmian kulturowych, jakie zachodziły w ormiańskim klasztorze: ster rządów nad nim przechodził od

---

² Na temat losów historycznych głównej części wystawy, czyli galerii portretowej z klasztoru benedyktynek ormiańskich i jej konserwacji, zob. szerzej: A. A. Zięba, *Kobiety z pastorałami: historia portretów*, „Awedis”, 31, 2017, s. 7; J. Sławińska, *Portrety księń benedyktynek ormiańskich ze Lwowa na tle historii klasztoru*, w: *Niewiasty z pastorałami. Portrety księń klasztoru benedyktynek ormiańskich we Lwowie: historia, konteksty, konserwacja*, red. A. A. Zięba, Warszawa–Kraków 2021, s. 47-100; J. Pollesch, *Stan badań nad techniką, technologią oraz konserwacją portretów księń benedyktynek ormiańskich ze Lwowa*, w: *ibidem*, s. 247-314.

cór bogatych rodów lwowskich, silnie spolonizowanych, posiadających wpływy i koneksje zapewniające klasztorowi dobrobyt (niektóre były szlacciankami z rodzin świeżo nobilitowanych), w ręce ubogich, ale za to silniej trzymających się ormiańskości przedstawicielek społeczności prowincjonalnych, wywodzących się z małych miasteczek, zwłaszcza z Kut. Ostatnia, dwunasta ksieni (od 1928 roku), Elekta Orłowska, pierwsza Polka pełniąca tę funkcję, już się swego olejnego wizerunku nie doczekała, gdyż zmarła w trudnych dla konwentu czasach, po ekspatriacji ze Lwowa w roku 1954.

Portretem towarzyszą pamiętki po ksieniach i ich rodzinach (między innymi ciekawy portrecik olejny młodej ksieni Sarkisiewicz, teksty przysięg składanych przy obejmowaniu funkcji, dokumenty osobiste, itp.) oraz pastorał, będący oznaką ich władzy kościelnej, z którym widnieją na każdym portrecie (na wystawie przedstawiono ostatni z pastorałów, XIX-wieczny, poprzednie się nie zachowały). Ksienie pochodziły z rodzin zasłużonych dla kultury polskiej. Jedną z nich to siostra Grzegorza Piramowicza, reformatora edukacji polskiej w dobie stanisławowskiej, druga to ciotka Józefa Epifaniusza Minasowicza, literata, tłumacza, redaktora i publicyści warszawskiego z tego samego okresu historycznego.

Sala czwarta poświęcona została sąsiadom i sąsiadkom klasztoru. Pierwsi z nich to arcybiskupi ormiańscy Lwowa, gospodarze katedry, przy której usytuowany był klasztor. Na wystawie zaprezentowano trzy unikatowe portrety z kolekcji rzadko oglądanych. Przedstawiają one arcybiskupów najbardziej związanych z życiem konwentu: Jana Tobiasza Augustynowicza (1664-1751, portret ze zbiorów dominikanów lwowskich, obecnie w posiadaniu klasztoru krakowskiego), Jakuba Waleriana Tumanowicza (1714-1798, portret ze zbiorów FKIDOP) i Józefa Teodorowicza (1864-1938, własność klasztoru zmartwychwstańców w Krakowie). Ponadto pokazane zostały ormiańskie szaty i kielichy liturgiczne ze zbiorów FKIDOP. Sąsiadki (nie tylko w dosłownym, ale też ideowym tego słowa znaczeniu) to benedyktynki łacińskie z klasztorów: lwowskiego³, staniąteckiego, jarosławskiego i sandomierskiego. Do ukazania związków z nimi posłużyły eksponaty wypożyczone przez benedyktynki w Krzeszowie (cenne artefakty lwowskie), Staniątkach (kroniki klasztorne), Przemyślu (tamtejszy klasztor dziecięcy tradycje Jarosławia, gdzie formację zakonną uzyskała pierwsza ormiańska ksieni – Nersesowiczówna) oraz Archiwum Diecezji Sandomierskiej (korespondencja między benedyktynkami w Sandomierzu i Lwowie).

Salę ostatnią zadedykowano kilku motywom. Pierwszy stanowią dzieje folwarku klasztornego na przedmieściu Łyczakowskim (Pasięka Łyczakowska); jego część została po pierwszej wojnie światowej oddana pod budowę cmentarza Obrońców Lwowa. Kolejny i bardzo ważny wątek ekspozycji to opowieść

---

³ O tym wątku szerzej pisze Urszula Ososko w niniejszym roczniku „Lehahayer” [przyp. red.].

o publicznej szkole żeńskiej benedyktynek ormiańskich, której najświetniejszy okres przypadł na wiek XIX i pierwszą połowę wieku XX. Ukończyło ją tysiące uczennic: Ormianek, Polek, Niemek, Rusinek, Żydówek, w tym między innymi Marcelina Sembrich-Kochańska, primadonna Metropolitan Opera, Luna Drexler, znana rzeźbiarka lwowska, Włada Majewska, gwiazda Radia Lwów i Radia Wolna Europa, Krystyna Moszumańska-Nazar, kompozytorka, rektor Akademii Muzycznej w Krakowie. Grono pedagogiczne oprócz zakonnic stanowili wybitni pedagodzy: profesorowie uniwersyteccy tacy jak Maksymilian Kawczyński, romanista, powstańcy styczniowi, między innymi Tadeusz i Józef Żulińscy, posłanka na sejm RP Maria Jaworska, rzeźbiarka żydowska Nina Grey (Janina Grünberg). W sali tej wyeksponowano także epilog dziejów konwentu, zdeterminowany przez tzw. ekspatriację ze Lwowa na Śląsk w 1946 roku.

Oprawa muzyczna wystawy nawiązywała do utworu kapeli prowadzonej przez benedyktyнки ormiańskie w wieku XVIII, która cieszyła się wielką popularnością we Lwowie. Był nim hymn ku czci św. Rypsymy. Oryginalny tekst, napisany w wieku XVIII przez polsko-ormiańskiego poetę religijnego, księdza Gabriela Andrzeja Kasparowicza, według zrekonstruowanej melodii śpiewało trio żeńskie z zespołu „Piwnica św. Norberta”.

Na wystawie zaprezentowano artefakty do tej pory szerzej, albo wręcz w ogóle nieznanne, wydobyte z zasobów archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych – relikwiarze, monstrancje, kielichy, ornaty, kapy liturgiczne, starodruki, dokumenty, obrazy. Towarzyszyły jej wykłady kuratorskie, wygłaszane przez specjalistów z zakresu historii Ormian polskich, historii religii, historii sztuki, historii muzyki i konserwacji z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Materiały informacyjne wydrukowano w dwóch językach: polskim i angielskim. Podczas wernisażu 12 sierpnia prezentowano monografię zbiorową pt. *Niewiasty z pastorałami*. Bez wątplenia była to wystawa przygotowana profesjonalnie i wartościowa poznawczo.

Bibliografia

- Pollesch J., *Stan badań nad techniką, technologią oraz konserwacją portretów księń benedyktynek ormiańskich ze Lwowa*, w: *Niewiasty z pastorałami. Portrety księń klasztoru benedyktynek ormiańskich we Lwowie: historia, konteksty, konserwacja*, red. A. A. Zięba, Warszawa–Kraków 2021, s. 247-314, <https://doi.org/10.12797/9788381386173.06>
- Sławińska J., *Portrety księń benedyktynek ormiańskich ze Lwowa na tle historii klasztoru*, w: *Niewiasty z pastorałami. Portrety księń klasztoru benedyktynek ormiańskich we Lwowie: historia, konteksty, konserwacja*, red. A. A. Zięba, Warszawa–Kraków 2021, s. 47-100, <https://doi.org/10.12797/9788381386173.02>
- Zięba A. A., *Kobiety z pastorałami: historia portretów*, „Awedis”, 31, 2017, s. 7

Krzysztof Stopka, *The exhibition “Women under the sign of the Cross: The Armenian Benedictine nuns from Lwów and their spirituality”*, Kraków, Museum of the Jagiellonian University, August 13– November 12, 2022

Abstract: The reviewer discusses an exhibition devoted to the convent of the Benedictine nuns of the Armenian rite in Lwów, existing from the end of the 17th century to the 20th century. It has been organised in 2022 by the Museum of the Jagiellonian University in Kraków gathering its own exhibits as well as artifacts from the Foundation of Culture and Heritage of the Polish Armenians, many convents, libraries and museums.

Keywords: Polish Armenians, Benedictine nuns, Armenian Catholic rite, Lwów, Museum of the Jagiellonian University

Քշիշտոֆ Ստոպկա, «Կանայք խաչի նշանի տակ. Հայ բենեդիկտյան միանձնուհիներ Լվովից և նրանց հոգևորությունը» ցուցահանդես, Կրակով, Յագելոնյան համալսարանի թանգարան, օգոստոսի 13 – նոյեմբերի 12, 2022 թ.

Համառոտագիր. 17-րդ դարի վերջից մինչև 20-րդ դարը գոյություն ունեցող Լվովի հայկական ծեսի բենեդիկտյան միաբանությանը նվիրված ցուցահանդեսի ներկայացումն է, որը կազմակերպել է Կրակովի Յագելոնյան համալսարանի թանգարանը 2022 թվականին՝ հավաքելով իր սեփական, բազմաթիվ կաթոլիկ մենաստանների, Լեհահայերի մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամի, ինչպես նաև Լեհաստանի գրադարանների և թանգարանների ցուցանմուշները:

Բանալի բառեր. Լեհահայեր, բենեդիկտյան միանձնուհիներ հայ կաթոլիկ ծես, Լվով, Յագելոնյան համալսարանի թանգարան